

Ängsö slott

Västra muren

Antikvarisk medverkan

Ängsö gård 2:1
Ängsö socken
Västmanland

Tobias Mårud

Ängsö slott

Västra muren

Antikvarisk medverkan

Ängsö gård 2:1
Ängsö socken
Västmanland

Tobias Mårud

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2014

Samtliga fotografier är tagna av Tobias Mårud, Stiftelsen Kulturmiljövård, där inte annan källa anges.

Omslagsfoto: Niclas Johansson redovisar den partiella ommurningen i västra delen av murens norra sida.

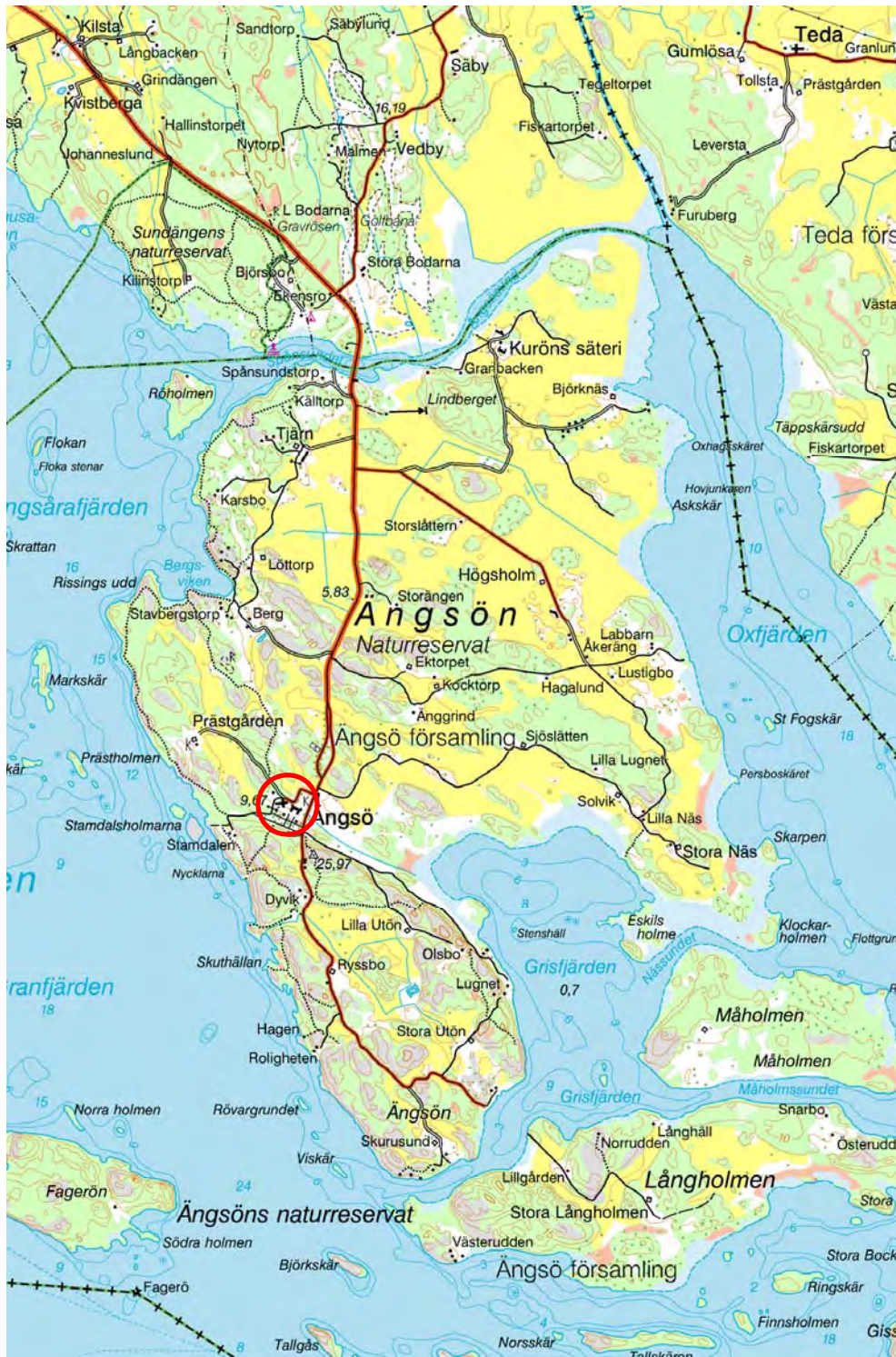
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-347-7

Tryck: Just Nu, Västerås 2014.

Innehåll

Inledning.....	5
Bakgrund	5
Historik.....	6
Genomförande	7
Antikvarisk utvärdering.....	14
Referenser.....	15
Kart- och arkivmaterial	15
Litteratur.....	15
Tekniska och administrativa uppgifter	15

Figur 1. Ångsö slotts läge, markerat med en ring. Utdrag ur digitala Gröna kartan. Skala 1:50 000.

Inledning

Under 2013 har muren mellan Ängsö slott och kyrka punktvis restaurerats, delvis till följd av ett ras. Till projektet har Länsstyrelsen beslutat om bidrag till förvaltning av värdefull kulturmiljö, dnr 432-172-2013, daterat 2013-07-19. Stiftelsen Kulturmiljövård har medverkat som antikvarier på uppdrag av fastighetsägaren Westmannastiftelsen.

Figur 2. Murens läge, markerat med en ring. Utdrag ur LstGIS.

Bakgrund

Muren som löper mellan slottet och kyrkan, den s.k. västra muren har under en tid visat tecken på svagheter i konstruktionen och vårdåtgärder var planerade. Dessa fick tidigareläggas när ett parti av muren rasade i januari 2013. Av det rasade partiet framgår att bindemedel nästan helt saknas, murbruket har vittrat till sand och fyller inte längre någon sammanbindande funktion. Nedbrytningsförloppet har pågått under lång tid.

Murens konstitution

Muren är en ca 73 meter lång och ca 1,2 meter bred skalmur med ett sluttande tegelavtäckt krön. Murhöjden varierar mellan ca 2 till ca 4 meter. Grundläggningen är till stor del okänd men sannolikt står merparten av muren direkt på berg. Skalmurarna består av otuktad gråsten av varierande storlek. Skolsten och murbruk har använts flitigt i merparten av muren för att få stabilitet. Stora delar av skalmurarna är murade med få djupare bindare. Fyllningen mellan skalmurarna består av natursten i varierande storlek blandat med tegel och relativt stora mängder murbruk. I bruket förekommer bitar av hårdnat bruk, mycket vit till färgen och med grovt ballast 0-12 mm. Det vita kalkbruket har som djupast återfunnits 1,0 meter över mark. Murkrönet är avtäckt med tvåkupigt lertegel som vilar på läkt ovan tunna, omlottlagda träfiberskivor. Krönavtäckningen är lagd ovan en muravjämning av stortegel. Muravjämningen är murad med flera skift i murfasad mot söder så att krönet lutar neråt mot norr. Översta varvet murtegel är lagt i cementbruk, de undre i kalkbruk. Tegelpartierna är avfärgade vita, även naturstensytorna har varit vitkalkade men merparten av färgen har släppt, speciellt där muren kalvar ut och översköljs av vatten.

Historik

Ängsö gods historia sträcker sig tillbaka till medeltiden och nämns första gången under slutet av 1100-talet¹. I nuvarande slott ingår delar av en medeltida byggnad som kan vara uppförd av Bengt Fadersson (Sparre av Hjulsta) på 1480-talet.² På 1630-talet genomfördes en omfattande ombyggnad av den senmedeltida byggnaden.

Då Christina Piper förvärvade Ängsö 1710 lär slottsanläggningen ha varit i ett relativt dåligt skick.³ När hon på 1730-talet överlät gården på sonen Carl-Fredrik Piper påbörjades ett omfattande omvandlingsarbete. Han anlät Carl Hårleman, en av dåtidens mest kända arkitekter, för att genomföra omgestaltningen, vilken även inbegrep slottsparken och områdena kring själva slottsbyggnaden.

Figur 3. Detalj från avbildning ur *Suecia antiqua et hodierna*, troligen 1660-tal. Muren syns inom den röda markeringen. Källa: ATA.

Det är oklart när den aktuella muren ursprungligen uppfördes. Muren finns avbildad i *Suecia antiqua et hodierna*, troligen tecknad på 1660-talet. Muren finns även utritad på den geometriska avmätningen av Ängsö gård från 1692. Vid den aktuella restaureringen har rivningsmaterial från Ängsö 1600-tals slott återfunnits i murkärnan, troligen dumpat vid 1740-talets omgestaltning efter Pipers övertagande. Bland annat hittades Sparres vapensköld huggen i ljus sandsten, bitar av golvplattor av grå kalksten och en hörnbit av en sandstenskvader. Men även rester efter tidigare taktegeltäckning, brandskadat tegel, som tros vara från brandskyddsbeläggningen på vindbjälklaget, och handslaget stortegel.

Under 1700-talets omgestaltning ökade murens höjd genom påbyggnad med tegel på krönet. Under 1970-talet fick muren sin nuvarande muravtäckning med lertegel på läkt och träfiberskiva.

¹ Gahrn & Fridell 2010.

² Nisbeth 1988.

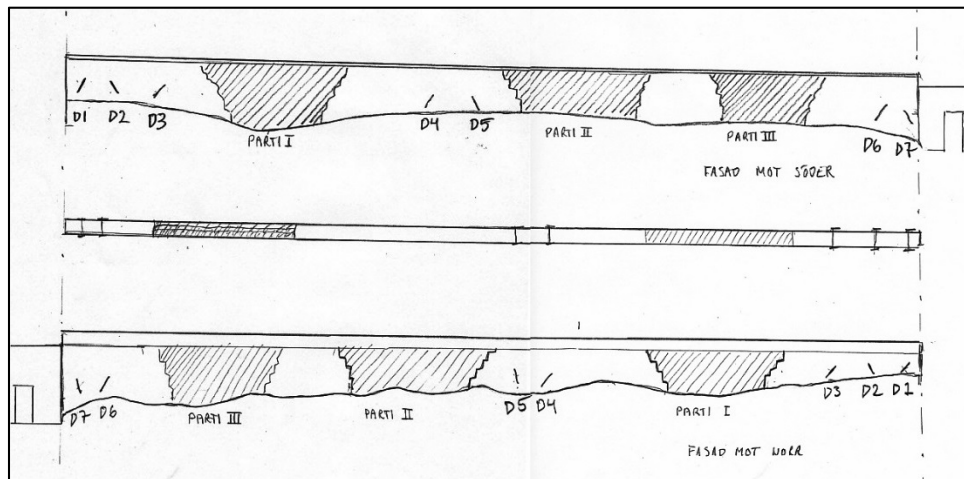
³ Nisbeth 1997.

Figur 4. Geometrisk avmätning Ängsö gård 1692. Muren syns inom den röda markeringen.
Källa: Lantmäteristyrelsens arkiv.

Genomförande

Förfarandet med restaureringen av muren utgick från en programhandling framtagen av M.T. Restaurering Sten & murverkskonsult AB. Programhandlingen hade som målsättning att mura om de kraftigaste utkalvande partierna, tre genomgående partier, samt förstärka andra partier, där rörelser skett, med totalt sju dragstag om så var möjligt. Se skiss fig. 5 nedan. Vittrat tegel i murens södra sida var tänkt att lagas upp genom att bila eller hugg ut de skadade tegelstenarna och mura om med stortegel.

Figur 5. Skiss som visar lokaliseringen av de i programhandlingen planerade åtgärderna. Källa: M.T. Restaurering Sten & murverkskonsult AB.

Figur 6. Muren undersöktes på den planerade placeringen av dragstag D1

Figur 7. Murkärnan konstaterades innehålla runda stenar med ansåknad av bruk.

Figur 8. Området som riskerade att rasa plockades ned och murades om.

Figur 9. Det aktuella området efter åtgärd.

Efter närmare undersökning av murkärnan beslutades att dragstag inte skulle användas då åtgärden bedömdes som allt för riskabel. Utrymmet mellan skalmurarna är fyllt med runda stenar utan bruk. Att borra genom löst liggande stenar i murkärnan riskerar oförutsedda skador på murverket. En partiell ommurning utfördes av norra skalmuren där dragstag D1 var planerat.

Ersättning av ytvittrat tegel utfördes inte, dels med hänsyn till antikvaristekniska ställningstaganden, dels på grund av kostnaderna. Istället åtgärdades området med frostsprängt tegel på västra delen av murens södra sida genom att lös fog försiktigt kratsades ut till max 3-4 cm djup varefter de vittrade områdena fylldes ut med bruk som ritsades för att erhålla en murad effekt. Därefter kalkavfärgades de lagade tegelpartierna likt de ommurade muravjämningarna.

Figur 10. Detalj av frostsprängt/vittrat tegel.

Figur 11. En koncentration av skadat tegel i västra delen av murens södra sida. Foto: Lisa Skanser, Stiftelsen Kulturmiljövård (KM).

Figur 12. Samma område under pågående putsarbete.

Figur 13. Här samma område efter färdigställd åtgärd.

Ommurning

Ommurning var planerad av tre genomgående partier, parti I till III, men under arbetets gång bedömdes att södra muren i parti III var i så pass gott skick att den inte behövde åtgärdas.

Raset skedde i södra muren i parti I varför restaureringsarbetet började där. Arbetet delades upp i etapper, när parti I var färdigställt påbörjades arbete på parti II och när parti II var färdigställt påbörjades arbete på parti III. Parti III murades av säkerhetsskäl om i två etapper.

Tillvägagångssättet var det samma på samtliga partier; efter inledande dokumentation av hela muren numrerades stenarna i de aktuella partierna samt intilliggande stenar, partiet snörlogs och dokumenterades åter. Därefter monterades avtäckningen över respektive parti ned och sedan själva muren, sten för sten. Skalmurarnas numrerade stenar separerades för återuppmurning, murkärnans blandade material rensades ut och sorterades. Delar av det i murkärnan dumpade storteglet kunde återanvändas som ersättare i muravjämningen. Sten och tegel rensades från bruk före återuppmurningen.

Figur 14. Detalj som visar uppbyggnaden i muravjämningen, med två skalmurar och en murkärna av fyllnadsmaterial. Foto: Lisa Skanser, KM.

Figur 15. Detalj som visar de dolda dragstagen i muren. Foto: Lisa Skanser, KM.

Skalmurarna murades upp skiftvis. Mot marken säkrades bottenstenarna vid behov med järndubb, på så sätt behövdes inte grundstenarna som föreslaget gjutas fast i cement eller betong. Vissa av stenarna inne i muren säkrades med kramlor/dragstänger av 6 mm rostfritt stål, även dubbar användes vid behov, exempelvis vid sluttande kontaktytor. De dolda dragstängerna innebar bl.a. att murverket inte kompletterades med ny sten, vilka var tänkta att utgöra bindare. Muravjämningen återuppmurades i befintligt förband med sparat och kompletterat stortegel. Där vittrade tegelstenar förekom i muravjämningen i de tre ommurade partierna har stenarna vänts så att de

skadade delarna ligger in i muren. Krönet täcktes av en naturligt jämn putsyta, däröver återställdes muravtäckningen. Som fogbruk i skalmurarna och muravjämningen samt i murkärnan användes hydrauliskt kalkbruk Saint-Astier NHL5, blandning 1:2.

De partier av muravjämningen som murades om avfärgades med en hydraulisk kalkfärg blandad med en ballast av sand, vilket i princip verkar som en slamfärg.

Under den senare delen av arbetet blandades bruket med varmvatten då risk fanns för att temperaturen kunde sjunka till en nivå som riskerade att ha negativ effekt på bruket.

Figur 16. Västra delen av muren i parti I under återuppmurning.

Figur 17. Arbete pågår, parti I, norra sidan. Foto: Lisa Skanser, KM.

Figur 18. Nedmontering av parti II inleds.

Figur 19. Numrering och snörslagning, parti II, norra sidan.

Figur 20. Träfiberskiva under avtäckningen, här skada från tidigare fågelbo.

Figur 21. Under avtäckningen i parti II fanns en regel som stöd då kärnan sjunkit ned kraftigt.

Figur 22. Detalj från muravjämningen visar ett senare övre varv i cementbruk.

Figur 23. Krönets putsyta har tydligt brutit samman över de partier som åtgärdats.

Figur 24. Ny putsyta på krönet av parti II.

Figur 25. En av tre grunda gropar som grävdes för att stötta muren på södra sidan intill parti II.

Figur 26. I parti III åtgärdades kärnan och norra skalmuren.

Figur 27. Detalj från muravjämningen på parti III.

Jämförande bilder, Parti 1:

Figur 28. Raset, senare kallat parti I, södra sidan.

Figur 29. Södra sidan efter återuppmurning.

Figur 30. Norra sidan under återuppmurning.

Figur 31. Norra sidan färdigställd.

Parti 2

Figur 32. Södra sidan innan arbetet inletts. Foto: Lisa Skanser, KM.

Figur 33. Arbetet har inletts, under väderskydd.

Figur 34. Återuppmurningskedet är klart.

Figur 35. Den färdigställda muren, södra sidan.

Figur 36. Norra sidan innan åtgärd. Foto: Lisa Skanser, KM.

Figur 37. Norra sidan efter åtgärd.

Parti 3

Figur 38. Norra sidan innan åtgärd. Foto: Lisa Skanser, KM.

Figur 39. Efter åtgärd täcktes partiet av ett klimatskydd. Endast norra sidan åtgärdades.

Övrigt

Ett björnbärssnår och några vedartade växter som utgjorde hinder vid byggarbetena avlägsnades, stubbarna eco-pluggades.

Vid murens södra sida har rester efter ett växthus hittats. I växthusets västra del finns rester efter stensättning.

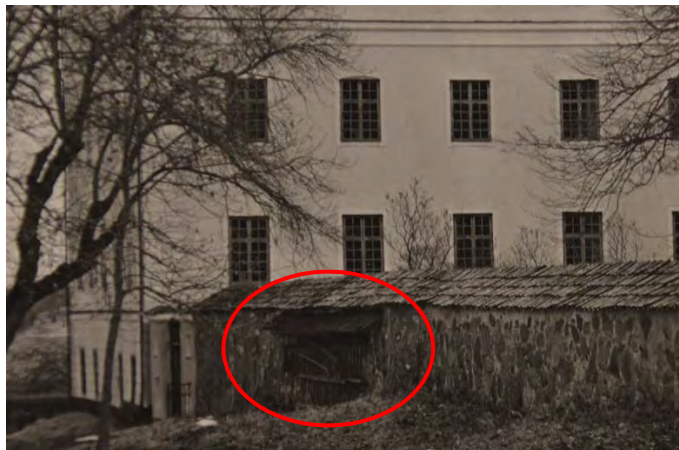

Figur 40. Stensättning efter ett tidigare växthus vid murens södra sida.

Figur 41. Kapad järnstång i murens norra sida.

I östra delen av murens norra sida sticker ett antal korta ändrar av kapade järnstänger ut. Dessa är resterna av en upphängning för stegar, vilken även hade ett litet skärmtak, vilket försvann någon gång mellan 1963 och 1971.

Figur 42. Stegupphängning med skärmtak på bild från 1963. Källa ATA.

I murkärnans fyllnadsmaterial återfanns bl.a. Per Sparres vapensköld, troligen har andra halvan utgjorts av Posses vapen. Stenen har stora likheter med de stenar som nu sitter vid ingången till kyrkan.

Figur 43. Peder Eriksson (Per) Sparres återfunna vapensköld.

Figur 44. Initialerna P och S är synliga i sköldens övre del. (Prickarna är regnstänk)

Antikvarisk utvärdering

Åtgärderna är antikvariskt och hantverksmässigt mycket väl utförda. Stor vikt har lagts vid att varje enskild sten i skalmurarna så långt det varit möjligt återplacerats i ursprungligt läge. Detta har, tillsammans med det traditionella utförandet, materialvalet och de dolda tekniska lösningarna, ur ett antikvariskt perspektiv gett ett mycket tillfredställande resultat samtidigt som konstruktionen säkrats. Det behövs dock poängteras att det föreligger behov av ytterligare åtgärder. Vissa sektioner av muren är ännu i relativt dåligt skick. Behov finns även av avfärgning.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Lantmäteristyrelsens arkiv akt: T10:2.

Litteratur

Gahrn, Lars; Fridell, Staffan. 2010. *Ängsö: Ett gods som har tillhört Erik den belige*. Ur Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift 2010. Uppsala.

Nisbeth, Åke. 1988. *Slottet och Kyrkan*. Ur Engsö – skärgård i Mälaren. Västerås.

Nisbeth, Åke. 1997. *Rokokons Ängsö*. Ur: Tema 1700-talet. Västmanlands fornminnesförening och Västmanlands läns museum årsskrift 1997. Västerås.

Tekniska och administrativa uppgifter

Kulturmiljövård Mälardalen nr:	13105
Länsstyrelsen dnr:	432-172-2013
Fastighetsbeteckning:	Ängsö gård 2:1
Landskap:	Västmanland
Län:	Västmanlands län
Socken:	Ängsö
Kommun:	Västerås
Ägare-beställare:	Magnus Ekblad Westmannastiftelsen
Entreprenör:	Janusz Grenberger Grenberger Byggnadsrestaureringskontor Niclas Johansson Entreprenör Niclas Johansson AB (ENJAB)
Antikvarisk kontroll:	Stiftelsen Kulturmiljövård Tobias Mårud och Lisa Skanser Stora gatan 41 722 12 Västerås

